

ГОДЯ І. М.

кандидат економічних наук, Ужгородський національний університет, факультет «Туризму та міжнародних комунікацій», кафедра туристичної інфраструктури і сервісу (Україна, Ужгород), dz2352@gmail.com

РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті стверджується, що Виноградівщина, на якій з найдавніших часів жили народи різних традицій і вірувань, зберегла для нащадків нетлінні пам'ятки матеріальної та духовної культури. У Виноградівському районі зосереджені майже всі види та категорії пам'яток: археології, архітектури, сакральні споруди. Про життя і побут народів, що населяли Виноградівщину в різні віки, масштабно розповідають історичні експозиції численних краєзнавчих музеїв району. Описуються численні туристичні маршрути історико-культурного спрямування. Окреслюються пріоритетні напрямки розвитку туризму в районі, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності історико-культурного туризму цієї території.

Ключові слова: *Виноградівщина, історико-культурний туризм, пам'ятки археології, пам'ятники архітектури, сакральні споруди, краєзнавчі музеї.*

HODYA I. M.

PhD, Uzhgorod National University, faculty «Tourism and international communications» department of tourism infrastructure and services (Ukraine, Uzhgorod), dz2352@gmail.com

REGIONAL ANALYSIS HISTORICAL AND CULTURAL TOURISM IN UKRAINE: DEVELOPMENT PROSPECTS

The article states that Vynogradiv area, which from ancient times lived people of different traditions and beliefs, preserved for posterity imperishable monuments of material and spiritual culture. In Vynohradiv area concentrated almost all types and categories of monuments, archeology, architecture, sacred buildings. The life and the life of the peoples inhabiting Vynogradiv area at different ages, telling big historical exposition of many regional museums district. Describes the many hiking trails historical and cultural areas. Outlines the priorities for the development of tourism in

the area, which will improve the competitiveness of the historical and cultural tourism of the area.

Keywords: *Vynogradiv area, historical and cultural tourism, archeological sites, monuments, sacred buildings, museum.*

ГОДЯ И. М.

кандидат экономических наук, Ужгородский национальный университет, факультет «Туризма и международных коммуникаций», кафедра туристической инфраструктуры и сервиса

(Украина, Ужгород), dz2352@gmail.com

РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье утверждается, что Виноградовщина, на которой с древнейших времен жили народы разных традиций и верований, сохранила для потомков нетленные памятники материальной и духовной культуры. В Виноградовском районе сосредоточены почти все виды и категории памятников: археологии, архитектуры, сакральные сооружения. О жизни и быте народов, населявших Виноградовщину в разные века, масштабно рассказывают исторические экспозиции многочисленных краеведческих музеев района. Описываются многочисленные туристические маршруты историко-культурного направления. Определены приоритетные направления развития туризма в районе, способствующие повышению конкурентоспособности историко-культурного туризма этой территории.

Ключевые слова: *Виноградовщина, историко-культурный туризм, памятники археологии, памятники архитектуры, сакральные сооружения, краеведческие музеи.*

Актуальність теми. Туризм як соціально-культурне явище здійснює певний вплив насамперед на регіональний розвиток. Проте, як слушно зазначає Ю. Вовк, туристичний та природно-рекреаційний потенціал багатьох областей України можна використовувати набагато ефективніше. Цей потенціал включає природно-

кліматичні ресурси, комплекс об'єктів історико-культурної спадщини, сприятливу екологічну ситуацію, розвинену систему транспортного сполучення тощо [2,с.34].

Розвитку туризму як культурного феномену присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Л. Божко, С. Горський, В. Квартальнов, В. Кулік, О. Орлова, В. Пазенок, В. Федорченко, М. Цюрупа, які розглядають туризм як явище культури і чинник духовного розвитку особистості, виявляють світоглядні аспекти туризму. Питання впливу туризму на транснаціоналізацію культури досліджують О. Астаф'єва, О. Бойко, Є. Селезньова, Н. Шумлянська. Фактори соціально-культурного ризику розвитку туристичної індустрії вивчають Г. Алейнікова, В. Войтюк, О. Лукашевич, М. Маринін, В. Пазенок та ін. Проблеми збереження культурно-історичної спадщини висвітлюють В. Корнієнко, Т. Курило, О. Маламанюк, Ю. Опалько, О. Худолей та ін. Але аналіз опублікованих наукових праць виявив певну невисвітленість проблем регіонального розвитку культурного туризму, неоднозначність підходів до вивчення туристичної привабливості регіону з точки зору розвитку туризму і культури та їх взаємовпливу.

Як слушно зауважує Л. Божко, незважаючи на всі труднощі, наш час є періодом розвитку нових тенденцій у культурному житті, відроджуються раніше забуті імена, пам'ятки й події, по-новому оцінюється історична спадщина. І тому для більшості українських регіонів орієнтація на культурний туризм стає однією з реальних можливостей економічного, соціального й культурного піднесення [1,с.169].

Культура Закарпаття унікальна, оскільки під час свого розвитку зазнала впливу угорської, чехословацької, німецької та української культур, а також міжетнічних зв'язків народів, які протягом століть спільно проживають у Карпатах. В області збереглося багато історичних пам'яток і пам'яток народного мистецтва різних епох. Станом на кінець 2014 р. на території Закарпатської області взято на державний облік і охорону 1493 пам'ятки, з яких: 478 – археологічні, 506 – історичні, 86 – монументального мистецтва, 205 – архітектури

та містобудування, із них 9 замків та 115 споруд дерев'яної сакральної архітектури.

Саме наявність усіх цих культурно-історичних пам'яток, а також багата архітектурна спадщина створюють всі умови для залучення спеціалізованих груп туристів. Крім того, великі дивіденди можна отримувати в разі безпосереднього залучення наявних пам'яток до загального рекреаційного процесу, тобто організації на базі музейних комплексів масових театралізованих видовищ для туристичних груп [3,с.152].

Серед районів Закарпаття одним із найменш досліджених є Виноградівський, хоча потенціал для розвитку культурно-історичного туризму тут достатній.

Саме це зумовлює актуальність нашої статті, **мета** якої – вивчити основні історико-культурні пам'ятки Виноградівщини.

Виноградівський район, утворений у 1953 р., розташований у південній частині Закарпатської області. Межує з Іршавським, Хустським та Берегівським районами. На півдні району проходить кордон України з Румунією, а на південному заході – з Угорщиною. Площа району 700 кв. км, що становить 5,4 % від території області. Населення району складає 118500 чол. (9,4 % від населення області), у тому числі: сільське – 80900 чол., міське – 37600 чол.

На Виноградівщині збереглися атракційні руїни двох могутніх середньовічних замків «Канків» і «Нялаб». Заклав їх могутній угорський феодал Беке Боршо, якому відійшов цей край після угорського завоювання [7,с.327].

Замок «Канків» XI-XVI ст. знаходиться на скелястому виступі Чорної Гори над містом Виноградів. Під кам'яною кладкою замку археологи виявили сліди слов'янського городища початку X ст., яке існувало тут до захоплення краю угорцями. У 1399 р. угорський король Жігмунд I дарує фортецю барону П. Перені. Новий господар розбудовує кам'яну фортецю. У XV ст. рід Перені передає замок ченцям-францисканцям, які перетворюють його на монастир. Під час релігійних воєн у 1566 р. загін королівських військ Австрійської імперії під командуванням

генерала Текелеші штурмом оволодів фортецею і зруйнував її. Після цих подій замок уже не відновлювали.

Замок «Канків» мав форму чотирикутника (46,9 x 44,8 м) з масивними квадратними вежами по кутах з великою в'їзною брамою. П'ята башта була над брамою. До нашого часу споруда дійшла тільки у вигляді руїн, її руйнування, на жаль, триває і дотепер, в тому числі місцевими мешканцями. Збереглись лише два фрагменти замку, звідусіль оточені присадибними ділянками та виноградниками. Якщо піднятись до замку, який височить над містом, то і сьогодні можна бачити міць його мурів, від яких залишилися лише фрагментами. Є кілька шматків стін із бійницями. Найкраще збереглися стіни та монументальний фундамент каплиці. Вочевидь, на її місті колись була вежа.

Сьогодні залишки замку «Канків» мають статус національної пам'ятки архітектури. Археологи, очолювані відомим дослідником В. Котигорошком, вважають, що руїнам треба надати статус археологічної пам'ятки, оскільки вчені прогнозують тут ще чимало історичних відкриттів та сенсацій.

Замок «Нялаб» XII-XVII ст. знаходиться біля села Королево, де бурхлива Тиса спускається з гір на широкі простори Дунайської рівнини. З доби Хорватського союзу тут існувало слов'янське городище. Після завоювання краю угорцями король Іштван V наказав на місці старого дерев'яного укріплення збудувати королівський мисливський палац. А невдовзі, для зміцнення підкарпатського (руського) кордону Великої Угорщини у другій половині XIII ст., король Бейла IV закладає тут кам'яний замок. У 1405 р. замок було передано роду баронів Перені. Після антигабсбурзької змови, в якій брав участь рід Перені, за наказом імператора Леопольда I замок було зруйновано [7,с.328].

За типом споруди – це замок, побудований на території слов'янського городища. Також відомий, як Нялабський замок, Nyaláb vár (угор.), Королівський замок Ньолаб, Замок у Королево, Кірагаза (Кірайгаза, Кіральхаза), Királyháza (угор.) – стара назва смт. Королево.

Перший етап будівництва: IX-X століття (городище), 2-а половина XIII ст. (замок). Останній етап будівництва: 1-а половина або середина XVII століття, 1993 рік (відновлення церковки) [8,с.93].

Сьогодні на майданчику північної тераси можна побачити руїни замкових стін, які в одних місцях зруйновані аж до рівня фундаменту, а в інших місцях все ще піднімаються над рівнем замкового двору на значну висоту. Найкраще уцілів південно-західний кут укріплень, стіни якого в наші дні піднімаються на 9-метрову висоту. Внутрішні побудови замку не збереглися, лише в центрі двору простежуються сліди засипаного колодязя. Збереглися руїни барбакана, в одній зі стін якого можна побачити арку проїзду.

Як зазначає науковець І. Прохненко, особливий внесок у вивчення Королівського замку Нялаб належить УжНУ. З 2007 року і по сьогодні викладачі й студенти відкривали таємниці історії, зазираючи через знайдені речі в сиву давнину. У ході робіт зібрана значна колекція матеріалу: тисячі фрагментів керамічного посуду, в тому числі імпортного (графітового – австрійського, лоштицького – моравського), кахлі, а також вироби зі шкіри, кістки, скла, металу (побутові речі, зброя, монети, медальйон). Аналіз знахідок свідчив про функціонування укріплень щонайменше від початку XIV до середини XVII ст., що узгоджується з інформацією письмових джерел [9].

Значний інтерес для туризму представляє також палац і парк Перені, збудований сім'єю баронів Перені у XVI-XVII ст. як дім-замок. Має 4 кутові вежі із широкими кам'яними стінами. Будівля – двоповерхова. Під будівлею знаходиться великий підвал. До палацу належать два бокові флігелі, теж збудовані з каменю. Портал будівлі пізніше, у XVIII ст., набув рис бароко. Над входом зберігся родинний герб баронів Перені, які одержали маєтки в Угочанському комітаті в кінці XIV ст., а також великі ковані ворота (XVIII ст.). Пам'ятка архітектури національного значення [11,с.5].

Парк, який оточує палац, в основному, сформований у XIX ст. Тут посаджено багато рідкісних дерев і кущів. Палац і парк є унікальним ансамблем такого виду на Закарпатті. Аристократичності парку додають наявні дві кругові доріжки –

зовнішня для кінних прогулянок, внутрішня для піших. Тут збудований великий амфітеатр. Є дитячі площадки, спортивний майданчик. Пам'ятка національного значення, яка входить у палацово-парковий комплекс.

На території сучасного Виноградівського району знайдено багато археологічних об'єктів. Малокопанське городище та Королівська стоянка є одними з найбагатших та найцінніших надбань археології Європи. Великий залізоплавильний центр Закарпаття (III-I ст. до нашої ери), другий у Європі по кількості та значенню знахідок відкрито в Дякові (Неветленфолву) і Новому Клиновому. Тут знайдено кілька поселень, а в них – більше десяти залізоплавильних горнів, ковальські, ювелірні та деревообробні майстерні. Розвиток землеробства, ремесел, та обміну між племенами сприяв появі виробів із міді і бронзи (III-II тисячоліття до нашої ери). Вони виявлені в селах Боржавське та Чепа [6,с.274].

Стоянка поблизу селища Королево відкрита у 1974 році археологічною експедицією на чолі з В. Гладиліним. Розташована вона на північно-східній околиці селища на горі Гострий Верх і Бейвар. Кам'яні знаряддя праці зустрічаються у глині, яка прикриває вулканічну скалу. У товщі відкладів археологи зафіксували близько десяти шарів із різноманітними знахідками. Найдавніші артефакти були зібрані вченими на глибині 10-12 м від сучасної поверхні. Вони датуються часом близько 1 млн. років. Це найдавніші сліди первісних людей не тільки в Україні, а й у всьому Карпатському басейні [4].

У Королеві з різних шарів вченими зібрано понад 60 тис. кам'яних знарядь праці віком від 1млн. до 30 тис. років до н. е. Як показав їх аналіз, виготовлялися наконечники списів, скребла, ножі, січки майже виключно із місцевого андезиту. Виявилося, що Королівське місцезнаходження протягом сотень тисяч років функціонувало як стоянка – майстерня з виготовлення кам'яних знарядь праці і зброї.

Попри свою унікальність, Королево зіткнулося з проблемою збереження свого культурно-історичного фонду. Причому для області воно має неабияке значення та вартість. За умови приведення пам'ятки до належного стану, стоянка

може стати перспективним туристичним об'єктом: миловидний краєвид на долину річки Тиси, незвичайність пам'ятки й археологічних знахідок, близькість до Королівського замку – все це викличе неабиякий інтерес у туристів [5,с.3].

Неподалік від села Мала Копаня знаходиться знамените городище, де археологи, очолювані професором історії В. Котигорошком, розкопали багато унікальних історичних знахідок. Малокопанське городище розміщене на горі (з правого берега річки Тиси. Це найбільший центр дакійської культури у верхньому Потиссі I ст. до н. е. – I ст. н.е. і колись являв собою найбільший та найукріпленіший пункт в регіоні. Загальна площа городища 5 га. Розкопано 41 житло, 107 будівель, 37 позажитлових вогнищ і печей, сотні стовпових і господарських ям. Це був відомий ремісничий центр даків, що славився виробництвом скляних та різноманітних глиняних виробів.

На північному заході від Королева можна побачити знамениті «хустські ворота» – унікальний природний феномен. Їх ширина близько 3 км. Саме звідси починається рівнина, яка переходить у Велику Угорську низовину. Завдяки цим «воротам» холодні північно-східні вітри не сягають Королева, і температура тут на кілька градусів вища. Тут, на вершині гори, яка і є частиною «Хустських воріт», знайдено залишки поселення неандертальців – знаряддя для рубання, скребла, ножі, наконечники списів з андезиту та кременю. Всі ці знахідки (а їх понад 60 тис.!) є важливим інструментом у дослідженні особливостей розвитку первісного виробництва, вивченні способи життя первісних людей, їх взаємодію з оточуючим середовищем тощо Без сумніву, це поселення є пам'яткою світового значення і згадується у підручниках з історії нашого краю та Європи як найважливіше та найдревніше на території Старого Світу [10,с.7].

Вченим вдалося дослідити 15 культурних шарів, останньому з яких 25 тис. років. Ця ранньопалеолітична стоянка досліджувалась ще чехословацькими вченими, однак найпродуктивнішими були розкопки професора В. Гладиліна, який протягом десяти років очолював групу археологів Академії наук УРСР. Професор вважав, що сотні тисяч років тому схили гори, на якій знаходиться первісна стоянка людей, був берегом річки Тиса. Однак з часом вода вирила собі

русло, поглибивши його на 100-120 метрів. А на вершині гори можна і сьогодні знайти річкову гальку, тобто ця вершина колись справді була берегом.

Різноманітні сакральні споруди району представляють значний туристичний потенціал. Розглянемо найвизначніші сакральні пам'ятки регіону.

Успенська церква XVII ст. у с. Новоселиця – пам'ятка монументальної дерев'яної архітектури, збудована у 1669 р. За стилем належить до групи закарпатських дерев'яних храмів регіону Потисся, у яких панує дух готичної архітектури. Збудована з широких дубових брусів. Вхідні двері виготовлені із суцільної липової дошки, прикрашеної джуготовою різьбою та розетками з мотивами солярних знаків і соняшників. Настінний живопис XVII ст. є унікальною пам'яткою мистецтва, що характеризується різноманітністю стилю, народним трактуванням релігійного живопису. Церква – тридільна, складається з бабинця, нави і вівтарної частини. Біля церкви розміщена дерев'яна дзвіниця XVIII ст. із 3 дзвонами. Архітектурна пам'ятка національного значення [3,с.152].

Монастир і костьол францисканців у м. Виноградів. Ансамбль збудований у XVII-XVIII ст. Зазнав нищення під час нападу кримських татар у 1717 р. та пожежі. Стиль бароко. Костьол – однонавний, із купольним склепінням. Над входом у костьол знаходиться дзвіниця. Стіни прикрашені розписами. Костьол з'єднаний галереєю з монастирем, який має близько 30 приміщень. Завершена реставрація всього ансамблю. Пам'ятка архітектури національного значення.

Римо-католицький костьол Вознесіння м. Виноградів. Споруджений у XIII-XV ст. Збудований у романському і готичному стилях. Складається з вежі-дзвіниці, нави і гранчастої апсиди. Збереглася чудова і цінна художня різьба по каменю на арці та вівтарній частині. Ззовні стіни зміцнені контрфорсами. Головний портал розташований під вежею. На фасадах зберігся готичний декор, вікна із круглими арками, характерними для романського стилю. У дзвіниці є 2 дзвони – великий і малий. Зазнав пошкоджень під час монголо-татарської навали 1241 р. та нападу кримських татар у 1717 р. Є однією з небагатьох пам'яток готичної архітектури на Україні, яка зберегла ці характерні риси стилю до наших днів. Пам'ятка архітектури національного значення.

Римо-католицька церква (с. Шаланки). Одна з найстаріших церков Закарпаття. Збудована римо-католицькою громадою в XIV ст. Через часті пожежі, храм неодноразово відбудовувався. На даний час церква багатоярусна з невеликими вікнами, закінчення гостроконечне з чотирма кутовими баштами. Храм має старовинні церковні реліквії: позолочені та срібні кубки (1711 р.) та срібний глечик (1726 р.). На згадку про визвольну боротьбу угорського народу 1703-1711 років під проводом Ференца II Ракоці та останнім сеймом куруців, який відбувся саме в цьому населеному пункті, в церкві є пам'ятний напис.

Греко-католицька церква св. Архангела Михаїла (с. Великі Ком'яти). Мурована греко-католицька церква була побудована в центрі села 1790 року. Трохи вище по схилу знаходиться більш молодий храм – церква Святого Духа, 1906 року побудови. Його площа – понад 500 м². Відмітна особливість – дуже довга нава і вівтарна частина, при не менш широкому трансепті, який в рази збільшує корисну площу внутрішнього приміщення. У середині храму збереглися розписи, створені руками відомого закарпатського митця А. Бокшая.

Костел св. Олени (сел. Вилоч). Зведений у 1788 р. Чотириярусна башта з червоної цегли на головному фасаді з'явилася у XIX столітті. Храм однонавний, зі склепінчатими перекриттями. В середині стеля пам'ятки вкрита розписами початку XX століття [12,с.55].

Реформатська церква (с. Дюла). Церква, збудована з каменю у XV ст., є однією з найважливіших церковних пам'яток колишньої Угочанської жупи. Дугоподібна стеля збереглася в оригіналі, сьогодні касетована. Також збережена стрілчаста тріумфальна арка, яка відокремлює наву від олтаря.

Церква св. Петра і Павла (с. Теково). Ще в 1797 р. державна комісія вирішила, що в с. Текові потрібно збудувати цегляну церкву, тож розпочалися роботи, а стару дерев'яну 1775 року створення, перенесли до сусіднього села Гудя.

Виноградівський район – поліетнічний та полікультурний край, що увібрав у себе багатство побуту та традицій різних національностей, які проживають тут. Про життя і побут народів, що населяли Виноградівщину в різні віки, масштабно розповідають історичні експозиції численних краєзнавчих музеїв у Виноградіві,

Тисобикені, Новоселиці, де зібрані матеріали з історії міста і району з найдавніших часів. Великою популярністю користується музей леквару (сливового повидла) у Ботарі. Неповторну красу краю, його історію і сучасні прикмети передають зібрані картини і скульптурні композиції, які представлені у картинній галереї с. Пийтерфолво.

Значною популярністю користуються на Виноградівщині туристичні маршрути історико-культурного спрямування: «Старовинний Севлюш», у програмі якого відвідування костелу Вознесіння, монастиря францисканців, Виноградівського районного історичного музею, палацу і парку родини Перені, руїн замку «Канків»; «Затисянський край» з екскурсіями в картинну галерею с. Петрово (Пийтерфолво), до скансену «Затисянський етнографічний музейний комплекс», дегустаційного залу «Пан Еко», музею леквару, пам'ятників закарпатському варенню та свині породи «мангалиця»; «Волоський край», який передбачає огляд руїн замку «Нялаб», церкви Успіння Пресвятої Богородиці XVII ст. (с. Новоселиця), етнографічного сільського музею культури волохів (с. Новоселиця) та ін.

Висновки. Серед пріоритетних напрямків розвитку туризму у Виноградівському районі – підвищення конкурентоспроможності історико-культурного туризму району. Шляхи досягнення цієї мети: розробка мережі екскурсійних туристичних маршрутів етнічного та історичного спрямування; формування туристичних продуктів на основі історичної, рекреаційної та природно-ландшафтної привабливості регіону; створення тематичних передач та повідомлень на ЗМІ та веб-ресурсах; модернізації туристичної індустрії через реконструкцію старих і відкриття нових туристичних підприємств, поліпшення якості їхніх послуг; покращення транспортної інфраструктури.

Основними завданнями збереження культурної спадщини Виноградівщини є: забезпечення державного обліку та контролю за збереженням і використанням об'єктів культурної спадщини; проведення на сучасному інформаційному рівні паспортизації об'єктів культурної спадщини шляхом складання електронних паспортів за уніфікованою формою; сприяння залученню інвестицій у діяльність

щодо збереження, реставрації, реабілітації і використання пам'яток; удосконалення законодавчого забезпечення охорони та використання об'єктів культурної спадщини; сприяння залученню об'єктів культурної спадщини до національних та світових туристичних маршрутів; систематичний нагляд, контроль за технічним та художньо-естетичним станом пам'яток сакральної архітектури тощо.

Список використаних джерел

1. Божко Л. Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів / Л. Д. Божко // *Культура України*. – 2011. – Вип. 32. – С. 169-179.
2. Вовк Ю. Я. Регіональні аспекти формування кластерної моделі розвитку туризму (на прикладі Тернопільської області) / Ю. Я. Вовк // *Вісник ДІТБ*. – 2010. – № 14. – С. 34-41.
3. Габчак Н. Ф. Рекреаційні та культурно-пізнавальні можливості Закарпаття як напрям розвитку туристичної індустрії / Н. Ф. Габчак // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – 2011. – № 9. – С. 149-153.
4. Кобаль Й. Королево – найдавніша стоянка первісних людей на Україні / Й. Кобаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rest4u.com.ua/reviews/korolevo--naydavnishya-stoyanka-pervisnih-lyudey.html>.
5. Машіка О. Стоянка первісних людей в Королеві стане музеєм під відкритим небом? / О. Машіка // *Новини Виноградівщини*. – 2006. – 27 верес. – С. 3.
6. Пеняк П. С. Археологічні старожитності у Зведенні пам'яток історії і культури Закарпатської області / П. С. Пеняк // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – 2006. – Вип. 10. – С. 272-276.
7. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. – К. : Знання, 2006. – 575 с.
8. Поп Д. Замки Подкарпатской Руси / Д. Поп, И. Поп. – Ужгород : Патент, 2003. – 128 с.

9. Прохненко І. Історичні таємниці королівського замку Нялаб на Виноградівщині / І. Прохненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uzhgorod.net.ua/news/57279>.

10. Русин С. Малокопанське городище / С. Русин // Газета по-українськи. – 2007. – 3 верес. – С. 7.

11. Федака П. Збереження та використання історико-культурної та архітектурної спадщини на Закарпатті / П. Федака // РІО. – 2006. – 24 листоп. – С. 5.

12. Шандор Ф. Архітектурні пам'ятники Закарпаття / Ф. Шандор, М. Палінчак // Туризм спадщини в Західній Україні. – Ужгород : Ліра, 2001. – С. 42-63.

References

1. Bozhko L. D. Kul'turnij turizm jak vazhlij chinnik sotsial'no-kul'tyrnogo rozvitku regioniv / L. D. Bozhko // Kul'tura Ukraini. – 2011. – Vip. 32. – S. 169-179.

2. Vovk Ju. Ja. Regional'ni aspekti formuvann'a klasternoji modeli rozvitku turizmu (na prikladii Ternopil's'koji oblasti) / Ju. Ja. Vovk // Visnik DITB. – 2010. – № 14. – S. 34-41.

3. Gabchak N. F. Rekreatsijni ta kul'turno-piznaval'ni mozhlivosti Zakarpatt'a jak napr'am rozvitku turistichnoji industriji / N. F. Gabchak // Naukovij visnik Volins'kogo natsional'nogo universitetu imeni Lesi Ukrainki. – 2011. – № 9. – S. 149-153.

4. Kobal' Jo. Korolevo – najdavnishja stojanka pervisnikh l'udej na Ukraini / Jo. Kobal' [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://rest4u.com.ua/reviews/korolevo-naydavnishja-stoyanka-pervisnih-lyudey.html>.

5. Mashika O. Stojanka pervisnikh l'udej v Korolevi stane muzejem pid vidkritim nebom? / O. Mashika // Novini Vinogradivschini. – 2006. – 27 veres. – S. 3.

6. Pen'ak P. S. Arkheologichni starozhitnosti u Zvedenn'i pamjatok istopiji i kul'turi Zakarpats'koji oblasti / P. S. Pen'ak // Materiali i doslidzhenn'a z arkheologiji Prikarpat't'a i Volini. – 2006. – Vip. 10. – S. 272-276.

7. Petranivs'kij V. L.. Turistichne krajeznavstvo : navch. posib. / V. L. Petranivs'kij, M. Jo. Rutins'kij. – K. : Znann'a, 2006. – 575 s.

8. Pop D. Zamki Podkarpatskoj Rusi / D. Pop, I. Pop. – Uzhdorod : Patent, 2003. – 128 s.
9. Prokhnenko I. Istorichni tajemitsii korolivs'kogo zamku N'alab na Vinogradivschini / I. Prokhnenko [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://uzhgorod.net.ua/news/57279>.
10. Rusin S. Malokopans'ke gorodische / S. Rusin // Gazeta po-ukrajins'ki. – 2007. – 3 veres. – S. 7.
11. Fedaka P. Zberezhennja ta vikoristann'a istoriko-kul'turnoji i ta arkhitekturnoji spadshchini na Zakarpatt'i / P. Fedaka // RIO. – 2006. – 24 listop. – S. 5.
12. Shandor F. Arkhitekturni pamjatniki Zakarpatt'a / F. Shandor, M. Palinchak // Turizm spadshchini v Zakhidnij Ukraini. – Uzhdorod : Lira, 2001. – S. 42-63.